

НЕИЗВЕСТНИ ЗАПИСКИ НА П. Р. СЛАВЕЙКОВ ОТ РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА — 1877-1878 г.

Освободителната руско-турска война през 1877—1878 г. беше посрещната от нашия народ с безкрайна радост и дълбока признателност. След ужасния погром на Априлското въстание от гърдите на покрусения народ се изтръгна въздишка на облекчение. За неговата свобода идваше да пролива кръвта си великият славянски, руски народ.

И този път, както и по време на Кримската война, големият народен поет и борец за българска национална независимост и свобода Петко Р. Славейков е в първите редици на борбата, в помощ на руските освободителни войски.

В очакване на войната Славейков пише бунтовни песни, съчинява стихотворения за посрещането на русите-освободители, подготвя учениците си да ги пеят. Той държи вдъхновена реч пред гражданите на Стара Загора в деня на Кирил и Методий и безстрашно, пред очите на турците им казва да очакват свободата, която ще дойде от изток; води упорита борба със старозагорските чорбаджии, организира сърдечно посрещане на руските освободителни войски в града.

Петко Р. Славейков оказва всестранна подкрепа на руските войски. Той е храбър борец. Участвува в най-опасните битки. Това личи не само от спомените на руските офицери и военни дописници, които са работили с него, а и от обнародваните тук кратки бележки, по които по-късно поетът има намерение да напише спомени за Скобелев. От тези материали може да се заключи, че за Скобелев Славейков е бил не само обикновен боец, но нещо повече — войсководец. И наистина Петко Славейков не само начертава пътя, по който руските войски са преминали Балкана през Химитлийския проход, за да обхоят турците при Шипка, но той сам превежда войски през прохода.¹ Никой по това време не е бил в състояние така както Славейков да познава всяка пътека през Балкана, населените места, хората, които живеят там, реките, даже и най-незначителните извори.² Както знаем, Славейков през целия си живот е работил върху своя географски речник на България, който изгорял почти готов за печат при опожаряването на Стара Загора. За тази цел Славейков дълги години е проучвал най-внимателно всички селища, пътища, проходи, пътеки и реки в България и особено около Стара планина. Това именно му е дало възможност да определи с такава научна точност победоносния път, по който ще трябва да мине горещо очакваната, възпяваната от него руска освободителна армия.

Чудно е наистина, че този многозначителен факт не е бил използван досега при опитите художествено да бъдат претворени тези исторически събития. Например преди няколко години беше създаден филмът „Героите на Шипка“, в който бяха пресъздадени тези забележителни дни. Колко по-силен и вълнуващ щеше да бъде онзи момент от филма, в който войската на „Белия генерал“ преминава стръмните и непроходими пътеки на Балкана, ако за неин водач беше показан побелелият вече български народен поет и велик

¹ Вж. Д. Косев. Петко Р. Славейков — обществена и политическа дейност. Год. Соф. Ун. кн. 2, 1949, том XIV.

Св. Славейкова. П. Р. Славейков през Освободителната война (1877-1878 г.), сп. Септември, 1957, кн. 7, стр. 171.

² В архива на поета се намират няколко скици на проходите през Стара планина, които Славейков е рисувал по това време.

патриот Петко Славейков! В никой от музеите у нас, където е показан този героичен момент от легендарната битка за нашето освобождение, не се споменава за дядо Славейков. А какво голямо възпитателно значение за поколенията има този факт, разказан така живо и вдъхновено от руския военен дописник Немирович-Данченко: „Всичкият блясък на Славейковата деятелност се показва — разказва той в своите дописки от самия фронт — при преминаването на Балкана през декември 1877 г. Тук Славейков работеше един за стотина, и не знам що бихме сторили ний без него. Той ни донасяше маса сведения за положението на турските отреди по Балкана. Уреждаше цели чети, които отиваха там и изучаваха турските позиции. По целия път на Скобелевия отред той отстраняваше множество пречки свързани със снабдяването и с всичко необходимо почти на две дивизии и половина. . . И само тогава намери работата си за свършена, когато ний преминахме Балкана и бихме турците при Шейново. Аз помня този момент от победата, когато войските на Скобелев застанаха пред редутите препълнени с трупове, когато от единия край на бойното поле до другия гръмна такава ура, за каквото не могат да дадат понятие никакви паради.

При Скобелев, светнал, със сълзи, щастливи сълзи на очи дойде Славейков:

— Шипка е свободна! Шипка е свободна!“

След това Славейков придружава Скобелев до Одрин, присъствува на едно нощно сражение и поражение на башибозуците между Харманли и Хасково. В обнародваните тук бележки се дават някои данни именно за този епизод от войната.

Докато с княз Черкасски Славейков не е можал да се сближи интимно до края на съвместната си работа, поради това че последният гледал с недоверие на демократическите възгледи и произход на българския поет, то „Белия генерал“ го е оценил по заслуга, както това често се случва, когато в живота се срещнат двама необикновени хора. Той често казвал: „Не знаейщо бихме сторили без Славейков“. Скобелев не само ценел заслугите на българския патриот, но се вслушвал в съветите му, задържал го при себе си до края на войната. „Той е велик патриот и драгоценен помощник“ — казвал легендарният освободител на Плевен.

В помощ на руските войски е била и така наречената тогава българска народна милиция. Тя се е състояла от въоръжени отреди, образувани главно в градовете. Тя е пазила реда в току-що освободените градове, охранявала е пътищата, унищожавала е турските затворнически центрове от ненадейни нападения, събирала сведения за противника. Един от първите български градове, в които е била създадена народна милиция, е Стара Загора. Там тя е наброявала 600 пехотинци и 80 конници. Създател и ръководител на тази милиция в града е Петко Славейков.

Освен като опитен и храбър воин през Освободителната руско-турска война Славейков се е проявил и като талантлив, необикновено смел и съобразителен разузнавач. Той е организирил цял отред от „съгледвачи“ — както тогава народът е наричал разузнавачите в помощ на руската армия.

Като разузнавач Славейков е бил незаменим. Още в своята младост, по време на Кримската война, той е вършил такава дейност, за което бил удостоен със специална грамота. В руско-турската освободителна война той е имал възможност да прояви блестящо тези свои качества. В разгара на най-ожесточените боеве той, преоблечен в турски дрехи, е достигал до неприятелските позиции. Благодарение на това, че е знаел отлично турски език и е имал необходимото хладнокръвие, познавал е всички обичаи и слабости на турците, Славейков е успявал да събере най-ценни сведения от самите турски войски. Той отлично е познавал всички населени пунктове, през които минавали, знаел е къде населението е чисто българско и къде турско, предвиждал е всички възможни опасности, изобличавал е и е обезвредявал турските и гръцки шпиони, които кръстосвали местността.¹

¹ Вж. писмо на П. Р. Славейков до генерал Скобелев от 2. II. 1878 г. [Военно-учр. арх., отд. II, д. № 748, стр. 461].

По всяка вероятност Славейков успявал да привлече повече проводници-доброволци, отколкото е било необходимо, и може би те, в горещото си желание да помогнат, понякога са досаждали на Скобелев. Това означават вероятно думите на Скобелев: „Надоели мне твои братушки, Соловей!“ — записани от Славейков в неговите ръкописи.

Живописен образ на народния поет от тези забележителни, исторически дни ни дава пак Н. Данченко. Един августовски ден, разказва Н. Данченко, той стоял с полковник Скобелев на един балкон над Янтра. От Шипка, дето се водели непрекъснати боеве, до тях достигал грохотът на сражението. Виждал се пушекът на тясно очертания конус на връх Св. Никола. На гърбавия мост пред тях се показала „твърде оригинална група“. „Малките“, пише той, от турска порода кончета пъргаво тупуркаха към нашия бряг и дрънкаха със звънчетата. . . На някакви си червени седла седяха прегърбени няколко българи — облечени, макар да беше много топло, с къси кожухчета, овчи калпаци и своеобразни чешири, които тясно обвиваха краката, а горе от пояса до коленете висяха като чували. Конниците седяха, според местния обичай, със свити колене и високо вдигнати стремена. На гърбовете си имаха цели арсенали, на пояса ятагани и пищови.

— Слава Богу! Най-сетне! Оцеля! — скочи седящия до мене полковник Скобелев.

— За кого говорите?

— За Славейков! Видите ли, ей оня що върви напред?

— Кой, Славейков Петко ли, известният писател?

— Прибавете при това честният гражданин и голям патриот. Такива като него в България са само двама-трима. Всичката интеллигентска младеж тук е порасла под негово влияние.

Беше ми много любопитно да видя тази в най-висока степен енергична и славна в земята си личност. Оригиналната кавалкада, придружавана от цяла тълпа българи, от които всеки искаше да се ръкува със Славейков, влезе най-сетне в двора на нашата къща. . . След малко и самият Славейков идва при тях. „Пред мене стоеше здрав, нисък българин с побелели коси, кръгло лице, от което забележително умно и съсредоточено гледаха големи сини очи. На почернялото от слънцето лице нямаше бръчки, макар че Славейков имаше повече от 50 години. Устните му бяха весело засмени.

— Откъде?

— Право от Средна гора. Пътувахме цяло денонощие.

Умора не се забелязваше. . . Същия ден вечерта Славейков пак изчезна с четата си. Излезе, че той отишъл към Ямбол, Гузово и Селци откъм Трявна.“

Особено впечатление направило на Н. Данченко това, че Славейков, който сам изгубил всичко в пламъците на Стара Загора, нито веднъж — както правели някои — не упрекнал русите в лекомислие, задето преминали Балкана и оставили незащитени „живущите там християни“.

„— Велики дела не стават без велики жертви. Само оня народ може скъпо да цени свободата си и да я защитава, комуто тя е излязла скъпа — казвал той, който лично загубил всичко. . .“

В тези забележителни дни Славейков развил голяма дейност във връзка с организиране на продоволствието, набавяне на облекло за войската. В едно писмо¹ до ген. Скобелев, писано на 24 януари 1878 г. от Люле Бургас, Славейков му съобщава, че е набавил с много големи усилия осемстотин чифта цървули, изпраща също 1800 хляба. Изглежда обаче, че тази работа е била най-трудната за него, защото не е била по права му. „Аз Ви моля, пише той в същото писмо, да ме освободите от тази не съвсем за моите способности служба, това ще ме убие! . . . Аз Ви моля да отмените тази моя длъжност. Умирам от скука в този цигански град!“

¹ Военно-учред. арх., отд. II, д. № 5748, стр. 419.

Като председател на градския съвет в Стара Загора след нейното освобождение Славейков работи денонощно, неуморно. Той организира местната милиция за борба, убеждава русите в необходимостта да бъдат обезоръжени всички турски семейства в града, особено големците, да бъдат изселени някои от тях, в които се съмнявал, че вършат шпионска дейност. Русите не обърнаха внимание на тези негови съвети и сбъркали. Ето какво си спомня за това време сам поетът: „Още докато първата радост и първото възхищение бяха в силата си, настанаха тъмни и мрачни дни за Стара Загора. Към нея се бяха упътили дивите пълчища на Сюлейман - паша, които приближиха града. Руските сили бяха незначителни, но надеждите бяха поне да се удържи Стара Загора, доде додат на помощ други войски.“

Славейков не само е схващал положението, той непрекъснато е бил тревога до последния момент. Настоятелно, тревожно е искал помощ от руското командване. Това личи и от две неизвестни негови писма.¹ „Ваше превосходителство, пише той до главнокомандувания руската войска на 8 юни 1877 г., извинете, церемониите между нас сега са невъзможни. Моля Ви изпратете ни подкрепление!“ По-долу той съобщава, че има сигурни данни, според които в най-скоро време градът ще бъде жертва на вбесените турски пълчища, ако веднага русите не изпратят подкрепление.

Въпреки че предвиждал каква ще бъде участта на Стара Загора, Славейков до последния ден, до последния час бил на своя пост. Дори в момента, когато турските пълчища навлизали в града, той, като запазил пълно самообладание, продължил работата си. Яхнал красив червен кон, подарен му от русите, Славейков поел командването на създадената неотдавна от самия него градска милиция. Но положението било неудържимо. Той се заел с евакуирането на жените и децата. Сюлеймановите пълчища вече били в града. „Аз направих всичко което можах да спомогна за удържането на града, пише той в своите спомени, и в старанията си бях забравил и домашни, и всички книжовни съкровища, които стояха натрупани в къщи. . . Когато всичко около мене беше гръм и дим, врясък и писък, плач и рев, когато войските се отдръпнаха от позициите си и почти всичко живо беше излязло извън града, аз, един от последните, възседнал на кон, обърнах гръб и се отправих към дома си. По мене вече летяха турските куршуми и краищата на града, от гдето настъпваше неприятеля, издигаха големи пламъци във въздуха. Всяка минута бавене беше смърт.“

Незабравимо впечатление е направило на поета старозагорското клане. Той бил потресен от великото народно страдание. Най-горещо желание до края на живота му останало да възпроизведе тези събития. Това обаче не му се е удало въпреки отделните опити.

В записки от 1882 г. той пише: „В разстояние на пет години няколко пъти се залавях да напиша нещо в спомен на ужасната катастрофа в Стара Загора, на която бях донейде очевидец, свидетел. Искаше ми се, ако бе възможно тъй както аз гледах това с очите си, да можех така нагледно да го представя и пред очите на другите т. е. да напиша една от най-ужасните драми каквито са станали в светът и в наше време, но колкото са опитвах не можех да изпълня желанието си и да постигна целта си. Прескръбното впечатление произведено на мене от жалостното събитие, печално-горестното възпоменание на сърцето, раздирателните сцени тъй живо са ме вълнували и вълнуват и сега, щото никак не мога да са оталожа и да са спра над едно събитие, което мога да представя художествено-прочувствено . . .“²

В онези тежки минути поетът е записвал имената на убитите, редица опасни случки, намерил е дори време да води, макар и кратък, дневник. Като знаем колко малко спомени има написани от очевидци на тези събития, и още по-малко, почти никакви, написани в самия разгар на сраженията, този неизвестен дневник, воден от Петко

¹ Виж. Учр. арх., отд. II, д. № 5131, стр. 8 и .

² Арх. П. Р. С., папка VIII, тетрадка и 3.

Р. Славейков, добива още по-голяма цена за нас. В него поетът е нахвърлил бързо, на един дъх събитията през деня, събития, които после ще станат светли страници на българската история, на руско-българската дружба. До посрещането на генерал Столетов в Стара Загора се редят ужасните картини на башибозушките кланета, до редовете изпълнени с мълчалива, беззаветна народна мъка, когато четем как майките оставят по пътя децата си или как четиринадесетгодишният Пенчо тича след баща си, който бил хванат от башибозуците и вика „бащице!, бащице!“, следва първото, може би, описание на Шипченската епопея, на отбраната на село Османица или на защитниците на българското знаме в Стара Загора. Толкова голяма е вярата в непобедимостта на „братушките“, че населението напуска Стара Загора дори когато тя е обградена от редовна турска войска „защото повечето бяха в надежда че градът вече е руский и не може да с завземе от турците“. Със затаен дъх следят българите ходът на руската армия. Ако тя претърпи неуспех за робите няма да има пощада, турците „ще изсекат цялото българско население“.

Въпреки че тези събития са описани сухо, фактологически, все пак те носят със себе си атмосферата на онова незабравимо време, от тях лъха мъката, признателността и героизмът на един народ, събудил се от петвековно робско тегло.

★

СПОМЕНИ ЗА СКОБЕЛЕВ

На първия път не ми каза нищо. На втори път Духонину заръча да ми направи колкото може по-добро свидетелство. Трябва да бъдем каза искрени, аз колкото съм бил като войсководец, той бил като. . .

Като да тръгнем от Ески Загра скарахме се за проводниците: — „Надоели мне твои братушки, Соловей!“

На Харманлий бръсних са, търсил Скобелев, заминал, отишел. Аз, недобръснат отидох. Вечерно време беше. Какво приказвахме. За Сюлеймана. Тези, които гръмнали и убили пряпорщика млъкнаха. Аз казвах — не е Сюлейман, но други, други. Седе още и като щеше да си отиде остави Панютина да варди и аз да съм при него. Утре да отида да искаме предаването им, и ако не са предадат да ги удари. Останахме с Панютина. Какво приказвахме: — „Недей ходи!“ — „Ще ида!“ — Ходих, не ме приеха. . . какво ми казаха — ако да не съм българин щели да с предадат, но сега не ся предават, защото русец немахми да пратим. Аз с мене имах двама руси войници сал, но те не ги прифанаха за същи руси. Отидох да ги уверя. Казах на Панютина какво ми казаха и кои бяха — „не ходи каза, аз ще им дам да разумеят какви сме.“ Аз отидох да търся Скобелев. Беше си полегнал. Чух топовете като загърмяха. Скобелев стана. Какво е това? Разказах му как е била работата и как чакат да им занеса хабер. Той са устани. Аз отидох да позаспя. Той ма непопита. Кога е приел известие отишел и заръчал да ида да прибера децата. На две да ги разделя. Като станах, доде намеря гражданите да им кажа и да настанят место, стана вечер. Заминах.¹

ЗАБЕЛЕЖКИ ПО НАСТОЯЩИТЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ В ЕСКИ-ЗАГРА

Ю н и й — 15—20 1877 г.

В туй време ставаше битката в Казанлъшко поле между русците и турците, които [бяха] разбити съвършено. Останалите войскари ся връщаха в Стара Загора голи, боси, гологлави и съвършено отчаяни и като нямаха и оръжието си ги изпровождаха в Ески Загра гдето щеше да стане голяма битка.

Ю н и й 28—30 — Турското население в града ся приготовляваше да сече българското население, което безоръжено трепереше от страх.

¹ Арх. П. Р. С., папка 13, тетрадка 5, лист 7.

Юний 1-ий — Дохожда един турчин в конака и казва, че биющите се на Казанлък не били русци, но комитаджии българи и потвърдили казванието си с абата на одного българина, когото убил в лозята. В това време избира ся градска особенна комисия от българи и турци за да разгледат убитите турци в селото. . . два часа на север, дали са от българите убити, или от московците и ако би ся намери, че са убити от българите, непременно трябваше да изсекат българското население, но работата излезе неистинна.

В същия ден българите провеждат тайно посланници до руската власт в Казанлък, да известят бедственото положение на гражданите българи.

1877 — ю л и й 12-ий — Забележителен беше за българското население в Ески Загра денят на 12-ий юлий. Часът около 5—6 ся зададе руската авангардия откъм Дервентък и като наближи града спря се във в местото наречено Бадемлик. Изведнаж екнаха клепалата из четирите ъгли на града в знак на посрещание, почти цялото българско население излезе на посрещание, като принасяха разни дарове. Подир малко пристигна и генерал Столетов с конницата и след като са [даде] заповед да се сбераторъжията от турското население, починаха си малко и после влязоха тържествено в града, придружени от военната музика и от множество народ. Отидоха в черквата св. Богородица в Акарджа и след като стана молебствие за царя и войнството му, обиколиха града и ся настаниха в лагера извън града. Турското население ако и поклонено не стоеше мирно, затворени в къщята си правяха пакост, затуй привременната градска комисия имаше най-вече главоболия с нареждане и установение реда в града, освен това и да сбира войници и заптиета. Конницата която се събра от гражданите отиде на помощ на българските села из каазата, които станаха плен и пожар от турците и черкезите, а който са е отървал избягал в града и улиците са били толкоз напълнили от коля и хора, щото мъчно можеше да се разминават хората. Плахът на селяните се предаде и на гражданите, които зеха да ся безпокоят, а други да се приготвят за бягание. Такова беше кратковременното царуване на ески загренци, когато на 18-ий юлий вечерта сформированата войска от Ени Заарската разбита войска от Черна гора дошла през Деде Агач и може би една част от Цариград дошла, са установяваше около Карабунар, 6 часа на юг от Стара Загора и тамо чакаше да посрещне силните удари на славянската войска, когато съгледатели-турци из града как сполучиха да ни избягнат, известиха турската войска при Кара Бунар за малобройната руска войска в Загра, а с туй са подаде голяма дързост на турците да пристъпят към града. През ноцта срещу деня на битката, запалиха 4 български села, които са наблизо до града. Сутрин[та] 19-ий юлия часът 4 по турски са разпоредиха на военен строй и двете неприятелски сили. Турските на брой както ги казват 10,000 с 25 топа имаха за коминданти англичани и бяха разделени на три части. Батарейта им беше разположена на могилата Берскетекта и държеше Чирпанский път; втората част, която беше и повече, държеше пътят за Сеймен и беше разположена във вид на ъгъл; а третата им част която състоеше от конница, държеше лявото им крило и беше затулена зад Муратлийската кория.

Руската войска състояща от 3 хиляди българи казаци и от хиляда конница русци, беше разделена на четири отделения настанени по лозята около града и имаха добра позиция. Като ся наближиха неприятелските сили до един час разстояние, започна гърмениято на топовете (то бе на 19-ий юлия во вторник) и на пушките и ся продължи около два часа. В това време някои от жителите ся изнасяха и то повечето от селяните придोшли в града и бягаха към Казанлък, но повечето бяха в надежда, че градът вече е руский и неможе да ся завземе от турците и то бе докогато видяха явно опасността. Защото казаците, насилени от множеството неприятелска войска, по заповед на началниците си, зеха да ся оттеглят и неприятелите наближиха града до толкоз, щото куршумите и гюлетата падаха в града. Уплашеното население търти на

бяг, кой где ся намери, кой как свари и кой как можа да отърве душа. Много синове оставиха майките си, много бащи децата си. Всички тичаха към горния край на града, а турското население не преставаше през това време да стреля от прозорците на къщата си връз бегающите българи, а градът отдавна вече беше почнал да дими от южна страна (именно табаханата) запалена според едни от турците, според други от руските. Които свариха — избягаха, които не — бяха заобиколени от турската конница, която като изтика към Дервентът руската, пресече пътят на бегающите. Останалите българи в града — деца и старци в първий ден на завземането на града колкото ся изпречиха пред очите на свирепите зверове, бидоха жертва на свирепостта им, и на вторий ден казват, че са спряло клането от английските коменданти, но се оплячкосало всичко що е българско, а остатъкът изгорело. След това турците сами са върнали в прежното си становище — на Кара Бунар, види ся, да избягнат удара, който бе готов да им нанесе генерал Гурко от към Ески Загра с 8 хиляди руска войска.

На 24-ий юлий Ески Загра ся завзема изново от руските войски, но без да ся бавят много ся оттегляват.

На 25 същий месец, Казанлък по заповед на руските власти биде изпразнен от християнското население, което заедно с загрецкото ся настаниха по Шипка, Габрово, Дряново, Трявна, в Търново и по колибите.

На 25 юлий 400 души конница от черкези преминава Дервентът и горят селата. . . и като искали да запалят и Казанлък намират ся ненадейно обиколени от руска конница, която ги избива до крак. . .

Превземането на Търново станало с четири жертви. . .

Пет хиляди турска войска с 15 топа била установена на табии в баира и само 300 души руска войска разделена на няколко части с. . . топове задала се изведнаж около града и срещу многобройните турски топовни гърмежи, руските отговориха с пет и това бе доста да пръсне всичката войска, която се разбягала кой накъдето може, като си оставиха всичко.

Според разказванието на самите руски войници, свирепствата на турските войници в Ески Загра са били твърде жестоки, отвратителни и съвсем безчеловечни: Ранените славянски ратници биваха умъртвени по най-низък начин, след като им отрязвали на кръст ръцете, краката и тайните удове, които им ги туряли в устата, отрязвали най-послед главите им.

Стефан Хаджи Георгов излезал до Бадемлика за да бяга, но като видял, че няма фамилията му, върнал се да я прибере, но късно беше защото турските войски били навлезли в града а те се затворили в къщи гдето навлезли башибозуци и черкези и като намерили Стефана заедно с Ивана, слугата на Хаджи Савовица, заповядали на Стефана да излезе от избата, той гръмнал против тях и те го насекли на късове, но слугата немощли да видят и сполучил да побегне и да каже тези случки.

Същий Иван приказва че господарката му Хаджи Савовица, заедно с момчето си Георгето са починали, а с тях наедно и Стефаница и момичето ѝ. Хаджи Георговата фамилия била ся затворила у дома да ся закрие, къщата ѝ биде нападната от войскари турци и черкези и Елена с револвер убила трима черкези заради което я насекли на късове и от домашните — старите убивали, младите робяли.

На 21-ий юлий 1877 г. разказват карловци избягали от там, че два дни подир битката в Стара Загора, нашето село биде нападнато от башибозуци и черкези заедно, около 5 хиляди души, а в селото ни имаше само 100 души казаци Донски. Щом ся даде известие в селото че идват башибозуците, и то е два часа преди да пристигнат башибозуците, който повярва сполучи да отърве с бегание само душата си и за зла чест те са твърде малко, а повечето останаха в ръцете на неприятелите. Казаците които знаяха това бяха от по-напред излезли да ги посрещат, но като видоха голямата им сила се оттеглиха в една кория за да земат добра позиция отгдето доволно ся биха, но селата и Карлово много пострадаха, малцина избегнаха.

В същото време сопотчаните които са бяха известили че идеело башибозукът и редовна войска, избегнали всички в Севлиево, Нова махла и др. и не пострадали.

Калоферци известени за това не се убояли, само жените и децата си изпроводили къде троянско, а всички мъже въоръжени с пушки, които зели от разбитата турска войска при Шипка пазеха селото си, тъй щото никой не можал да пристъпи навътре и даже като дошли башибозуци с редовна войска не ся дали, но три дни се държали мъжки и то с надежда за помощ откъм Казанлък или Габрово, но като видяли никаква помощ няма, побегнали през Балкана към Троянско.

27 ю л и й. Очевидци уверяват, че в Сеймен и в околните села отношението на редовната турска войска към българското население е било звярско. Когато българина срещнат без да го питат що е, где отива и що прави извиднаж теглят въжето и го обесват на местото гдето го срещнат, ако ще би те да са един или двама прости турски невери. Тъй населението е уредело по тез места и ако следва тъй да бъде до край името българин не ще се чуе та дяз. . .

28 ю л и й. Някои хора, които сполучили не знам как, да избегнат из Русчук, който е заобиколен с руска войска, казват че в Русчук имало само 8 хиляди редовна турска войска, но имало много народ вътре от българи и турци, на всички било отредено на ден само по 70 драма хляб.

23 ю л и й. Казват, че много майки, които бягали от Ески Загра, като неможле да носят децата си, оставяли ги по пътищата, а като минели казаци ги сбирали в колата ги раздавали на майките им.

26 ю л и й. Казват че в Габрово ся чело по черквите заповед да настаняват бежанците от Загренско по турски празни къща и да ся хранят от турските скине.¹

Някой от войскарите руски са вишле, че турските войскари като намеряли някой от ранените руси или българи туряли му огън над пъпът за да го умъртвят по най-жесток начин и това са го правили на всички ранени в Шипка. . .

Приказва Макачката, която не можла да свари да побегне от Ески Загра: „Когато дошъл башибозукът в Загра преди да пристигне аскерът турский, той клал кого где срещне от българите и плячкосвал, а като пристигва редовната войска спряха клането на жени, а само мъже клаха, младите жени, както и не толкоз старите, колкото можеха да носят ги зеха робие и нас зеха робие, но отидохме до трите чучура и не можахме да вървим, а и място на колата нямаше, защото бяха пълни с робини, пашата, незнам какъв беше, ни казва по турски: „Хей бабо, вие идете си в Загра, гледайте намерете си някоя къща и храна и живеете там.“ Връщаме ся, но и ний не знаем де ходим като изветрели от ум, а аз неможах да видя другите какво станаха но съм тръгнала да си ида у дома, че то чудо! — всичко поляна, аз съм минала двора си без да го позная, минала съм градината на Хаджи Герман, гдето седеше Катерина, излягох на пътя самичка съм, че пълзях, че ходих, че незнам как додох, господ ма донесе, благодаря му, ама други клетници от цялата наша махала се бяха сбрали в широкия двор на брато Иванчовата табахана, и безброй още селяни и деца, че като ги настига огънът взеха да излизат и да бягат, но турците ги обградиха и с пушките си един не оставиха жив, купове от лешове, улиците пълни, а особено улицата от Тошоглу Славе, че до чешмата при Хаджи Андон — сичкия народ що бе скрит в Св. Николая падна бездиханен, кръв е шурнала с рекички. От тез хора много малцина се отървали и то кой в геран, кой в заход, кой ноше избягал.“

Други приказваха, че Славе беше на Къно учителче в Св. Димитрия, който беше над заптиетата в Загра беше последният, който въоръжени с четата си от десетина души остава конакът. Тръгнал да бяга, но късно. Загра обиколена от вред от турци. Бегайки минал покрай Таирова конак, съзрева него самия, който дошъл

¹ скине — храна.

да надвиди конаците си и Славе казал на дружината си „Няма вече да живеем дружно, но нека юнашки умрем, да убием Таир-ага това бесно куче, спуснал се и сам му взел главата и на няколко околни турци и най-последно паднал мъртав като същият юнак за свобода.

1877 юлий. Поп. . . от Ески Загра, за да не издаде него и други, които били скрити одушава детето си което пицело.

1877 юлий. В село Османица на запад от Ески Загра са се държали юнашки срещу турците. Също са направили и при Муратлий. За забелязване е че в края на Ески Загра при новата махла българите граждани и селяни въоръжени, отблъснали три пъти нападението на черкезите.

1877 юлий 19. В сражението на Ески Загра при градината. . . българската дружина натисната от множество неприятели (турци) бедствуваше да изтърве знамето но скоро пристигват им на помощ въоръжени граждани и селяни, които вардеха край градът и отърваха знамето; в това сражение умря юнашки Георги Макаков, мъж 26 годишен. . .

Август 11 1877. . . . Пашата, който изгоря Стара Загора с 40 хиляди войска, пристъпи към Казанлък и го изгоря, пристъпи към Шипка, която по заповед беше изпразнена от жителите и я изгоря. Имал намерение да прекрачи Балканът, но в някои теснини над Шипка са посрещат от 2,000 българчета войници заедно с няколко казака и след целдневна битка връщат турците, като остават доста мъртви и ранени, а от тях [българите] ни една жертва; пашата употребява хитрост и се дръпва да бяга, дано са българите изместят от позициите си, но не сполучили понеже през нощта пашата заобиколва тези българи през планината и на сутринта те са виждат обиколени, побягват в селото Шипка и там земат позиция. Някои от казаците-предводители ги питат какво ще правят, отговарят, ако се предадем ще умрем с жестока смърт, но ние ще измрем юнашки. Когато те мъжки устояват на 40 хиляди души, пристигват 6,000 казаци на помощ, които заграждат турците, и след като са били 24 часа, пашата само с 3,000 можал, не знам как да избегне, без да се спре никъде, а право в Едрене; тук както в много случаи са показва явно храбростта на българинг. . . .

В петък 26—27 август са научихме, че Плевен са превзел от русите и за туй в събота бяха накачили кандила по улиците, но както са види не е вярно. . .

16-и й септември. Срегнах ся с жена вдовица, с която говорих надълго и от нея чух и записах следующото: за мъжете не ги ловят живи, но ги бият. Да ги ловят живи, те са каил аргатлък да правят и да им робуват ама не ги оставят живи.

Като уловили мъжа ѝ жив, накарали го уж да работи; момче пусто му и 14 години не било сключило, другите му връстници с които бягало като немало бащите им бягали и убегнали и то можало да убегне, но то като видяло че уловили баща му, потърти да бяга и пак са върни и викало: бащице! бащице!, но пак не смеяло да приближи при него. Изпослед другарите му видели като са задали други турци, наподир онези които отвеждали баща му с други още и подир които момчето тичало и ся вращало, тези последни турци гръмнали връз момчето изотзад и като го ударили в тилът, крошумът излязъл из челото му наедно с мозъкът му, така ѝ казали другарите и връстниците му които го последували донейде през шумаците и като видели това ужасно събитие удалечили са и побегнали без да ѝ донесат някое известие за мъжа ѝ, но тя е уверена, че е убит, защото казва ако да не е убит, той как да е би побегнал до сега и потърсил ни би. От селяните, обаче, техни някои дойдоха да ми кажат, че той е жив, и трябва да са го уловили и да го държат турците-селяни да им работи защото им требат работници. Може и тъй да е, но аз мога да кажа, че това, селяните що ми казваха беше повече от завист, защото аз показах по-голямо съчувствие към тази вдовица като безпомощна. Вдовицата за която е реч е около 40—42 години, ниска, дори и безобразна, съща ескимоска, а при това обезобразена още от някакви си лунави белези с една

страна по лицето, но беше по-питомна някак от другите си дружини, защото от малка седяла ратайкиня в Пизар (тъй наричат околните села и особено поленските градът Ески-Загра, когато жителите на Средна Гора, а още повече нашите прибалкански и чисто балкански села го наричат просто Еския). Раждана в Загра, после майка ѝ повторила да се оженила в Фандиклий, та завела другите че и нея дете я оженила, а тя, майка ѝ ся върнала пак в Пизар. Името на вдовицата — Тана Христевица. Момчето убитото Пенчо, друго дете момче няма, защото все мрели и това само ся задържало. Преди него имала на 15 години и повече момиче и то е днес със нея — на име Русо, но казват го повече от малко на разглежено Чудо, Гудо и после сега Грудо. Друго едно дете имала живо момиче на три години — Марийка, което приспала и го оставила като бягали на баиря т. е. на Средна Гора като вървели за долината Сууджак към Балаклий. Този баир ся казвал Люлката и там не само тя оставила своето дете, но и много още други жени оставили децата си. . .

Една от Ески-Загра, стара жена, приказваше че като загубила дъщеря си в бягането из града, при нея останало едно нейно дете около 2 години, което на три пъти хвърляла в бягът и трите пъти ѝ домилявало и ся връщала та го вземала и то сега само останало при нея.

Само от Карлово що закарали в Одрин все млади хора и мъже, до 150 души ги избесили в Одрин.

В Ловеч изклали жени, мъже, деца до 5000 души.

Видях една ловчанка, средня жена на име Васида, която стояла у Стайновица Маджийката на хана ръката ѝ десната отсечена, от вратът ѝ парцал месо отрязано и на 4 места под гушата. До гърдите дупчена. Бе лежала в Севлиево в болница та и после в Търново и оздравела.

*

Част от тези спомени са преписани от неизвестен приятел на П. Р. Славейков от ръкопис на поета, правен по време на самите събития. Това личи от факта, че на някои места, които преписвачът не е могъл да разчете, е поставил многоточие. Друга част от спомените са ръкопис на самия П. Р. Славейков. Той често има навик да преписва свои произведения, без да ги променя. Там, гдето текстът е недовършен от самия преписвач или автор, ние сме поставили три точки. Там, където ние съзнателно сме пропуснали част от текста, сме поставили пет точки.

СОНЯ БАЕВА